

EPITAFUL SCLAVULUI SCAURIANUS

Una din cele mai interesante piese arheologice în muzeul Istoric al raionului Turda (Reg. Cluj) este lespeda funerară ornamentată a sclavului roman Scaurianus, cunoscută în literatura epigrafică de aproape două secole, fără să fi fost însă bine citită și just interpretată; de aceea este necesară reexaminarea textului ei, care aduce un aport documentar la problema istorică a sclavajului în Dacia ocupată de romani. Textul acestui monument epigrafic a fost publicat pentru ultima dată (după Soterius, Seivert și Torma) la 1873 de Th. Mommsen¹ între epigrafele «Daciae incertae» (al căror loc de descoperire era necunoscut ori nesigur). În muzeu, monumentul a fost adus în 1952 din Turda, str. I. Rațiu nr. 37, iar aici fusese transportat prin 1930 de la Petreștii de Jos (Petrid, Alsó-Magyar-Peterd, raionul Turda), unde a existat timp de peste două secole o colecție de monumente epigrafice și sculpturale din perioada sclavagistă romană, adunate din mai multe locuri (Turda, Alba Iulia, Zlatna etc.) spre împodobirea castelului său de către pasionatul amator de antichități Francisc Lugosi, secretarul principelui transilvan Mihail Apafi, la sfârșitul secolului al XVII-lea².

¹ Corpus Inscriptionum Latinarum, vol. III, nr. 1610.

² Despre colecția de monumente antice (azi complet risipită, o bună parte din ele fiind duse în alte localități — citeva la Turda, trei inscripții în Muzeul raional Gherla, Reg. Cluj — ori dispărute, distruse) a lui Lugosi la Petrid și despre peripețiile unora din acestea, vezi K. Torma, *Archaeologiai közlemények*, Budapesta, 1863, vol. III, p. 146-7, care însă afirmă greșit că toate pietrele cu inscripții (în număr de 13 ori 14) trebuie să fi fost aduse din ruinele de la Turda-Potaissa daco-romană: citeva inscripții sînt, totuși, cum arată textul lor și cum a stabilit Mommsen, aduse de la Alba Iulia (C.I.L., III, 1092, 1158, 1210, 1214). O parte din monumentele acestei vechi colecții apar într-o frumoasă pictură (aquarelă) de F. Jaschke din Viena, care a umblat pe la «curia» din Petrid la 1808: tablou înfățișînd parcul în care sînt expuse monumente romane (vizibilă C.I.L., III, 1211), în fund prăpastia «Cheile Turzii».

Este de relevant aici greșeala comisă de unii epigrafiști mai noi care au tras concluzii de ordin istoric, punînd la Petrești-Petrid o garnizoană romană, ca J. Szilágyi, *Közlemények, Kolozsvár-Cluj*, 1943, III, p. 94: «la Petrid a fost înmormîntat un veteran din numerus Campestrorum, C.I.L., III 1607», (dar cf. C. Daicovicu, «Anuarul Institutului de Studii», Clasic, Cluj-Sibiu, 1944, IV, p. 319), iar în A. Dăciai erödrendszer helyörségei, Budapest, 1946, p. 10, Szilágyi afirmă: «în teritoriul Petridului ar fi făcut de pază ostași din numerus Campestrorum, C.I.L., 1607, III. dar vor fi umblat pe aici și detașamente ale legiunii XIII de la Apulum (C.I.L., III, 1606), cu siguranță în a. 209-211 (?)», — fără să se releve că aceste inscripții, pe care se bazează «argumentarea» lui Sz., sînt aduse aici din alte localități, neavînd nici o legătură cu modesta așezare romană (cărămizi, ceramică etc.) de la vest de Cheile Turzii, în hotarul actualului Petrești. Numeroase

La Petrid-Petrești, monumentul nostru a fost văzut și copiat de un modest cărturar necunoscut pe la începutul secolului al XVIII-lea și comunicat pastorului sas George Soterius (Schochter, mort la 1723; puțin probabil ca acesta să fi umblat la Petrid), care păstrează în manuscris o variantă eronată și incompletă a textului; o altă variantă greșită publică la 1775 Ioannes Seivert, în *Inscriptiones Daciae*, nr. 268, cu indicația (considerată falsă de Mommsen) că monumentul s-ar fi aflat la «Petresanii, pagus valachicus haud procul a Zalatna»¹, adică Pătrinjeni (raion Alba, Reg. Hunedoara). După Seivert o reproduce cu aceleași greșeli J. F. Neigebaur². La 1865, K. Torma (1829—1896) revăzind monumentul a dat³ o corectă reproducere a textului în facsimil, relevând greșelile lui Seivert. Textul păstrat de cei trei autori din sec. XVIII—XIX este:

Soterius	Seivert	Torma
D M	D M	D M
SCAVRIANAI	SCAVRIANAE	SCAVRIANI
CAES N̄ SERVI	CAES N̄ SER	CAES.N.SERVALI
VIX AN XIII	VAE VIX AN XXIII	VIX.AN.XXIII
	FVSCIANSVS	FVSCIANSVS
	F.B.M.P.	FRATRI. B.M.P.

Torma prezenta și o întregire (greșită) a rîndului 3: «Caes(aris) n(ostri) servati». M. J. Ackner-F. Müller⁴ pun la Zlatna-Pătrinjeni inscripția în varianta Seivert, iar sub nr. 720 la Petrid-Petrești varianta Torma, fără să observe identitatea celor «două» inscripții. Dar Mommsen, fără să fi văzut monumentul (cu ocazia unei călătorii în Ardeal la 1857 pentru pregătirea lucrării C.I.L. vol. III, nu s-a abătut pe la Petrid, probabil neștiind despre materialele de aici) și neținînd seama de varianta fidelă a lui Torma (care a fost un eminent epigrafist), compune după cele trei copii ale erudiților ardeleni un text greșit (C.I.L., III, 1610), care a fost apoi considerat de toți cercetătorii ca varianta «oficială»: «D M /SCAVRIANAE/ CAES. N̄. SERVAE/ VIX AN XXIII. FVSCIANSVS/ FRATER. B.M.P.» (Scauriana caes. n(ostri) serva, etc.)⁵. Această lectură, girată de marele prestigiu al patriarhului epigrafiei latine, a fost considerată justă și sigură de toți epigrafiștii, dintre care se vede că (după Torma) nici unul nu s-a abătut pe la Petrești, spre a examina prețioasele monumente epigrafice (între acestea

exemple de asemenea confuzii (frecvente în cartea lui Sz., mai ales) arată că pentru valorificarea istorică justă a materialelor epigrafice este necesar a le cunoaște istoricul și peripețiile, în primul rînd locul de origine (unde au fost descoperite).

¹ I. F. Neigebaur, *Dacien, Brașov-Kronstadt, 1851*, p. 172, nr. 3.

² Interesantă este fraza lui S. Köleséri, *Auraria Romano-dacica* (Sibiu, 1717), p. 18: «Scaurianus primus a Traiano propraetor missus in marmore epitaphiali ad Zalaknam invento PROC AVR fuisse legitur», considerată de Mommsen (C.I.L., III, 65) ca inscripție falsă; s-ar putea însă ca S. Köleséri să fi văzut de fapt (la Zlatna?) epitaful sclavului Scaurianus (C.I.L., III, 1610), din care, greșind ori cu intenție, potrivit preocupărilor sale și din cauza identității de nume cu guvernatorul Terentius Scaurianus, a făcut un «PROC AVR».

³ K. Torma, op. cit., p. 149.

⁴ *Die römischen Inschriften in Dacien*, Viena, 1865, nr. 587.

⁵ Cf. C.I.L., III, Index, p. 2410.

o inscripție mult deteriorată este încă și azi inedită) din satul de lângă intrarea în Cheile Turzii, unde s-a păstrat timp de peste două veacuri și lespedeaua funerară a sclavului Scaurianus¹.

Monumentul este o placă de piatră calcaroasă, ruptă la marginea de sus și în colțul stîng, înaltă de 98, lată de 84, groasă de 16 cm, literele de mărimi variate (rîndul I 8 cm, r. II 7, r. III—V 6, r. VI 5 cm). Cîmpul inscripției (în unele locuri tocit de ploii și vînt) e încadrat de un chenar simplu la marginea de jos (unde lespedeaua avea o parte mai ascuțită, pivot, azi rupt, pentru a se infișa în pămînt ori într-un suport, basament) și probabil la cea de sus, iar lateral era încadrată de două coloane susținute pe cite un mic altar și acoperite cu viță de vie, din care se observă lujerul, frunze și ciorchini. Precum se vede în desenul epitafului (făcut după fotografie), lectura este: D(is) M(anibus) / SCAVRIANI / CAES(aris) N(ostri) SER. VALI (?) ori VALL / VIX(it) AN(nos) XXIII / FVSCIANVS / FR(ATRI) B(M)P(ostui) M(erenti) P(osuit), — adică aproape exact copia lui Torma, care a citit bine inscripția, trecînd însă cu vederea un amănunt esențial la sfîrșitul rîndului 3, unde este dat titlul, ocupația robului Scaurianus (înțeles greșit de către cercetători, afară de Torma, ca «Scauriana serva»): cuvintele SER. VALI (V + A în

ligatură) interpretate de unii SERVAE, de Torma «servati». Este evident însă că nu poate fi citit nicidecum SERVAE, căci e vorba de un sclav, Scaurianus (fratele lui Fuscianus), nume scris întreg și clar la genitiv, SCAVRIANI; încît pentru «SER. VALI» trebuie căutată altă explicație, admițînd o greșeală de inciziune în acest epitaf lucrat, de altfel, cu destulă îngrijire și nelipsit de o modestă eleganță provincială în ornamentație și forma literelor, datînd foarte probabil de pe la mijlocul sec. II al erei noastre. Litera A în ligatură cu V (V+A), ce pare echivocă, a sugerat lectura SERVAE; te-ai putea gîndi la interpretarea SER VALI ori SERV A LI(?), în prima eventualitate (*serv(us) val(etudinarius?)*)², în a doua

¹ B. Orbán, Torda város és környéké, Budapest, 1889, p. 73, nr. 89, deși (cum spune) a văzut piatra la castelul din Petrid, reproduce servil textul greșit din C.I.L., III, fără să-și fi dat osteneala să citească textul de pe epigrafă, care desigur nu era în acea vreme mai puțin clar decît azi; de asemenea, Șt. Téglás, Ia 1905, într-un carnet al său de notițe didactice și arheologice, copiază textul aproape exact ca pe piatră și dă lectura greșită după... Orbán și C.I.L., III, 1610; B. Cserni, în *Alsófehérvármegye monográfiája*, II, 1, Aiud, 1901, p. 475, nr. 464, încă reproduce textul inscripției.

² E puțin probabil să fie un sclav infirmier «a valetudinario», cunoscut în citeva exemple din inscripții (cf. R. Cagnat, în *Daremberg-Saglio, Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, V, 265).

ser(vus) a li(bellis?) sau ceva asemănător; dar astfel de întregiri dificile nu pot fi justificate prin analogii plauzibile din materialul epigrafic cunoscut.

Mai simplu este să ne gândim la o funcție obișnuită pentru sclavi în ierarhia societății sclavagiste romane și pentru care există suficiente analogii documentare. După literele SER se observă clar un punct despărțitor la mijlocul rindului, ceea ce arată că este de citit SER(vus) VALI..., ori mai curînd VALL, din cauză că I (încizat exact la marginea rindului) are jos o bară orizontală ce trece pe chenar (coloană), iar VALI cu greu ar putea fi altceva decît o scriere greșită pentru VILI — (ori VILL?), datorită neglijenței pietrarului (lapicidului), care din I a făcut A legat de V precedent; greșeală asemănătoare în C.I.L., III, 7837, VAIL (V+A în ligatură) pentru VIL(icus). Am avea astfel un CAES(aris) N(ostri) SER(vus) VIL(L)I(cus), cum s-a indicat în « Studii și cercetări de ist. veche », IV, 1953 nr. 3—4, p. 792. Pentru atare funcțiune există cîteva exemple din Dacia: « Romanus aug(usti) n(ostri) v(erna) vil(icus) » în C.I.L., III, 7837, din Ampelum-Zlatna; « Felix aug.n.vil. », C. Daicoviciu, în « Dacia », VII—VIII, 1937—40, p. 323, poate din Porolissum-Moigrad; « Epipodius aug. n. verna vilicus », în « Anuarul Comis. Mon. Ist. », Cluj, 1929—1930, p. 313; un « s(ervus?) vil(icus?) » în C.I.L., III, 7949, inscripție fragmentară din Sarmizegetusa; fragment dubios publicat de Orbán, op. cit., 76, nr. 110; G. Téglás, în « Erd. Múz. », 1888, p. 65, nr. 21, de la Potaissa Turda; de asemenea « Felix caes. n. ser. vil. statio(nis) Pont. Aug. », în C.I.L., III, 7853=1351= « Arch. ért. », 1940, p. 179, nr. 83, din serviciul vamal al provinciei. *Servus vilicus*, scris uneori *villicus*¹, era în lumea romană un sclav mai răsărit, devotat (ce se bucura de încrederea deosebită a stăpînului de sclavi), un fel de intendent (regisor), responsabil peste un domeniu rural (fermă, moșie, « villa », de unde și numele lui) și peste mai mulți sclavi; asemenea exploatarea agricolă, « villa rustica », aparținînd proprietarilor romani, se cunosc — fiind săpate sistematic și studiate — în mai multe regiuni ale Daciei carpatice: în teritoriul Turzii, Clujului, Hunedoarei, Sarmizegetusei etc.² Mai tîrziu, vilicus a ajuns să însemne un conducător al unei întreprinderi de exploatare, din care însă el în principiu, nefiind liber, deși era « șef al culturilor », nu avea (spre deosebire de administratorii, vechilii etc., de moșii în orînduirea capitalistă) nici un beneficiu personal, căci totul forma proprietatea exclusivă a stăpînului, împreună cu însăși persoana fizică a acestui agent de încredere care era vilicus și care avea o funcție importantă în organizarea muncii, fiind cel care făcea repartizarea sarcinilor pentru sclavi, supraveghind zilnic și permanent executarea tuturor lucrărilor.

Scaurianus din inscripția noastră, element capabil, ridicat de tînr din mulțimea robilor imperiali la funcția de mare încredere și răspundere care era « caesaris servus vilicus », nu pare să fie originar din Dacia (unde, dealtfel, precum se admite îndeobște, o bună parte a populației băstinașe

¹ Pentru acest grad și funcție în rîndul sclavilor romani, cf. G. Lafaye, în Dictionn. ant., V, p. 892—3.

² La H o b i ț a — Sarmizegetusa: O. Floca, în « Studii », 1949, nr. 1, p. 108—110; « Materiale arheologice », I, 1953, p. 743—754; la M i n e r ă u (r. Hunedoara): A. Buday, în « Dolgozatok », IV, 1913, p. 110—128; la A i t o n (r. Turda): M. Roska, în « Dolgozatok », VI, 1915, p. 48—50; D e z m i r (r. Cluj): M. Roska, în « Dolgozatok », II, 1911, p. 106—8; T a r c e a, Apahida (r. Cluj): A. Buday, în « Dolgozatok », IV, p. 128—154; C i u m ă f a i a (r. Cluj): săpătură inedită a lui Z. Székely etc.

a fost redusă de cotropitorii romani în stare de robie), fiind foarte probabil detașat din altă parte în fruntea vreunei întreprinderi (ce nu este indicată și nu rezultă din laconicul text al epitafului) din aparatul imperial de exploatare a bogățiilor naturale și a forțelor umane ale provinciei carpatice; aici a murit la vârsta de abia 23 de ani, cum arată lespedea pusă de fratele lui Fuscianus, tot sclav. Cei doi sclavi au ajuns, desigur, la o situație materială de invidiat pentru masele largi ale robilor împilați și oropsiți din lumea romană. S-ar putea ca Scaurianus să fi făcut parte din serviciul de exploatare și administrare a bogatelor mine de aur din Munții Apuseni, al cărui centru se afla la Ampelum-Zlatna (raion Alba), iar lespedea funerară să fi fost de fapt descoperită în ruinele acestui oraș roman, la satul Pătrînjeni (cum spune Seivert și Köleséri), de unde să fi fost transportată la Petridul de Jos (Petrești) pe la sfârșitul sec. XVIII (ori în sec. XVIII?). Tot atât de probabil este însă ca piatra să fi fost găsită în ruinele Potaissei romane de la Turda, cum susținea Torma. O nouă informație manuscrisă ar putea să lămurească în viitor chestiunea locului de origine a monumentului nostru și a localității unde a activat și murit tânărul rob Scaurianus¹.

Prin elucidarea epitafului pus de Fuscianus fratelui său Scaurianus caes. n. ser. vil(icus), se câștigă un nou element documentar în materialul epigrafic destul de sărăcăcios cu privire la sclavii din Dacia. Se știe că informațiile de acest fel, laconice și lacunoase, sînt mult mai puține decît cele privitoare la oamenii liberi și la cei privilegiați, care în chip firesc puteau să-și permită luxul de a-și scrie numele și cariera pe monumente și altare destinate posterității. Știrile documentare despre sclavi și liberiți vor trebui, cum s-a spus, să fie adunate, supuse unui examen riguros și cercetate atent înainte de a se putea face un studiu de ansamblu (bazat pe documentare și analogii cit mai multe cu alte provincii ale imperiului) asupra rolului sclavilor, care, alături de populația autohtonă, aservită și împilată, erau factorul de bază al muncii și producției din această provincie, ca și din alte regiuni ale lumii antice sclavagiste².

Ion I. Russu

SCAURIANUS SERVUS VILICUS

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Автор вновь анализирует надгробную надпись, опубликованную в CIL, III, 1610 (Daciae incertae), находившуюся с 1700 до 1930 гг. в старой коллекции римских памятников в селе Петрешти (Petrid, Peterd района Турда, Клужской области), а с 1952 г., находящуюся в музее города Турда. Чтение Момзена, приведенное в CIL, III (по Сотериусу, Сеиферту и Торме): «D. M. Scaurianaes caes(aris) n(ostri) servae vix.

¹ Un omonim al sclavului Scaurianus (ori identic cu el?) este dedicantul inscripției C.I.L., III, 1081 (Apulum-Alba Iulia): «I(ovi) o(ptimo) m(aximo) et Dis Penatibus Scaurianus», considerat ca identic cu guvernatorul provinciei în primii ani Terentius Scaurianus.

² Începutul în această direcție sînt cele două studii recente: D. Tudor, Despre sclavaj în Dacia inferioară, în «S.C.I.V.», I, 1950, nr. 1, p. 205—212, tratînd știrile despre sclavi și liberiți din Oltenia ocupată de romani; I. I. Russu, Un sclav în serviciul vamal din Dacia, ibid., IV, 1953, nr. 3—4, p. 780—793 (cu bibliografie), tratînd și problema stațiunilor vamale din această provincie.

an. XXIII Fuscianus frater b.m.p.» ошибочно; более вероятным является чтение Тормы, предложенное им в 1863 г.: Scauriani caes n. servali vix XXIII Fuscianus fratri b. m. p., но его толкование слова «Servali» — «servanti» также ошибочно. На камне можно прочесть «D(is) M(anibus) Scauriani caes(aris) n(ostri) ser(vi) VALI vix(it) an(nos) XXIII Fuscianus fratri b(ene) m(erenti) p(osuit). Слово VALI (V+A в лигатуре) высечено несомненно по ошибке вместо «VALI» или может быть VALI слово, толкуемое как «Vilicus» (аналогия в CIL, III, 7833. Scaurianus caes(airs) n(ostri) ser(vus) v[i]l(i)cus) — раб императора, работавший может быть в администрации золотых приисков в Дакии или в другом предприятии по эксплуатации местных богатств и автохтонного населения прикарпатской провинции. Возможно, что эпитафия Scaurianus находилась в местности Златна (Ampelum) или даже в Турде (Potaissa), менее вероятно — в Алба-Юлии, местности, откуда владелец села Петрешти-Петрид привез в конце XVII в. материалы своей археологической коллекции.

ÉPITAPHE DE L'ESCLAVE SCAURIANUS

(RÉSUMÉ)

L'Auteur examine derechef l'inscription funéraire, publiée dans C.I.L., III, 1610 (« Daciae incertae »), qui, de 1700 à 1930, fit partie d'une ancienne collection de monuments romains, du village de Petrești (Petrid, Peterd, district de Turda, région de Cluj) et, depuis 1952, se trouve au musée de Turda. La lecture de Mommsen dans C.I.L., III (d'après Soterius, Seivert et Torma): « D. M. Scaurianaes caes(aris) n(ostri) servae vix. an. XXIII, Fuscianus frater b.m.p. » est erronée. La lecture donnée en 1863 par Torma est plus proche de la réalité: « Scauriani caes n. servali vix. an. XXIII, Fuscianus fratri b.m.p. », mais l'interprétation de « servali » comme « servati » est fautive. Sur la pierre on peut lire: « D(is) M(anibus) Scauriani Caes(aris) n(ostri) ser(vi) VALI vix(it) an(nos) XXIII, Fuscianus fratri b(ene) m(erenti) p(osuit) ». Dans le mot VALI (ligature V+A) il y a sans doute une faute de gravure pour « VILI » (ou peut-être VILL) que l'Auteur interprète « vilicus » (une analogie dans C.I.L., III, 7833). Scaurianus caes(aris) n(ostri) ser(vus) v[i]l(i)cus est un esclave de l'empereur, employé peut-être au service administratif des mines d'or de la Dacie ou autre entreprise d'exploitation des richesses et de la population autochtone de la province carpatique. L'épithaphe de Scaurianus se trouvait probablement à Zlatna-Ampelum ou même à Turda-Potaissa (improbablement à Alba Iulia), localités où le propriétaire du village de Petrid-Petrești avait recueilli, à la fin du XVIIe siècle, le matériel de sa collection archéologique.